Наталя Яковенко *(Київ, Україна)*

Приймаючи боронюсь...

Серед подяк уважним критикам моєї книжки найперша — за те, що вони виходять із компліментарної для авторки цих рядків засади, ніби вона могла (лише чомусь не схотіла) написати впровадження до історії у щонайменше п'яти-шести томах. Адже власне тоді вдалося б в належний спосіб представити все те, чого книжці, за цілком справедливими закидами шановних рецензентів, бракує. Спробую зведено перерахувати ті змістові блоки, що їх, судячи з рецензій, рецензенти шукали, але не знайшли; зауважені ними лакуни доповню ще й тими сюжетами, яких неуникненно вимагала б зв'язна логіка викладу того або того тематичного блоку. Отже, «ненаписана частина» книжки мала б охопити принаймні сім тематичних вузлів, серед яких:

— Розгляд новітніх філософських поглядів на проблеми сприйняття/пізнавання/описування минулого (додам, плюс неуникненне в працях такого роду зіставлення із поглядами давнішими – принаймні починаючи від просвітницької та класичної німецької традицій, а в ідеалі – від глибшого аналізу перших новочасних «методологічних» рефлексій Франческа Робортелло, Франческа Патричі й Жана Бодена);

— Аналіз проблем поняттєвої коректності та дискусійного розмежування «сфер упливу» між філософією, теорією і методологією історії (додам, плюс неминуче розлогий — з огляду на малу обізнаність українського читача з німецькими інтелектуальними нуртами другої половини XX ст. — екскурс у витоки та філософський контекст і суто прикладний зміст народженого в середовищі німецьких філософів історії напряму «історії понять»);

— Зіставлення різних концепцій так званої «історичної істини» та аналіз їх віддзеркалення у прикладній роботі історика (додам, плюс огляд величезного розкиду суджень серед філософів і без перебільшення неозорого числа способів та практик «віднайдення істини» в прикладних дослідженнях — як із відповідною рефлексією історика, так і без неї, з наївною певністю, що сумлінно описане власне і є «істиною»);

— Роздуми над одвічною дилемою когерентності в історіописанні, себто зв'язуванні оповіді про одиничне/унікальне/неповторне в певну наративну цілість — «невидиму дійсність», як це влучно назвав Войцех Вжосек (с. 350) (можна, мабуть, і не нагадувати, наскільки ця проблема є відкритою та настільки щільно вона пов'язана з практиками історіописання);

— Обговорення багатоликих «релятивізмів», що супроводжували (й досі супроводжують) описування минулого від Фукідида/Лукіана до постмодерністів

у безперервному, як висловився той-таки Вжосек, «змаганні людини з минулим» (с. 346);

— Міркування про адекватність запропонованих істориком інтерпретацій з огляду на поєднання естетичного та раціонального елементів у його роботі, а простіше — чіткішої відповіді на сакраментальне питання про можливість раціонального («наукового») осягнення минулого;

— Урешті, пов'язання либонь чи не всіх перерахованих сюжетів (без чого вони поставали б як голе теоретизування) зі світами вельми різних історіографій XIX—XX ст. — німецької (а точніше кількох «німецьких»), французької класичної і французької «нової» та «нової нової», англосаксонської (в тому числі американської), італійської, російської класичної і російської радянської, польської часів змагання «песимістичної» та «оптимістичної» шкіл, польської міжвоєнної та польської часів «розвинутого соціалізму», української дорадянської та української радянської etc., etc.

Звісно, це понад мої скромні можливості, та й сумніваюся, аби заповнення такого солідного переліку (а його можна ще й продовжити) взагалі було під силу одній людині. Утім, якби таке сталося, я б охоче внесла певні уточнення до свого «Вступу». Але небагато. І то не лише тому, що заглиблення у нетрі абстракцій перевищує теоретичну компетенцію авторки цих рядків (у чому скрушно зізнаюся), але й тому, що мета книжки була інакшою. Коли стисло й за необхідності спрощено, то для мене як історика широко витлумаченої культури «головним героєм» оповіді бачилися не проблеми пізнання, а передовсім присутність у цьому пізнанні «духу часу». Дозволю собі це метафізичне окреслення як найзручнішу із усіх можливих метафор, оскільки, погодьмося, власне цей-от *Zeitgeist* опосередковано диктує не лише світоглядне підґрунтя, але й набагато важливіші для мене, практикуючого історика, концепцію, зміст та форму описуваних «історій» — байдуже, чи їх перебіг пояснювати примхами Фортуни, чи всеприсутністю Провидіння, чи певністю в спроможності історика осягнути минуле шляхом застосування раціональних процедур. Володимир Склокін слушно, хоча, мабуть, і не зовсім точно назвав це «аналізом місця історіографії в ширшому культурному контексті» (с. 370). Означення «місце», як на мене, тут замало, це слово якесь «відгороджене», тоді як мені радше йшлося про те, що європейська історіографія по всі часи була/є невід'ємним складником культурного ландшафту, то приймаючи запропоновані актуальною культурою параметри дискурсу, то диктуючи їх — із урахуванням усіх перемін, складнощів, мод або ж інтелектуальних заколотів, що неуникненно супроводжували/супроводжують буття культури.

Власне з цієї авторської інтенції, загалом доволі байдужої до «високих теоретичних нагір'їв», випливало те, що мої особисті світоглядні симпатії та пріоритети, як влучно зауважив Войцех Вжосек, не проникли на перший план оповіді, а самій книжці притаманна «теоретична поміркованість» і «поміркований консерватизм» у викладі епістемологічних питань (с. 347–349). Шановний рецензент, як і годиться одному з найвідоміших аналітиків історіографічного мислення, блискуче доповнює

мої скоромовки з перспективи теоретико-методологічних ідей сучасного історичного пізнання, і його міркування, поза всяким сумнівом, мають неабияку значущість для не надто переобтяженого теоретичними рефлексіями сьогоднішнього українського співтовариства істориків. Натомість повертаючись *pro domo sua*, мушу публічно покаятися, що у власній дослідницькій роботі сама цим грішу, бо належу якраз до тієї-от більшості «істориків-емпіриків», які мало задумуються над теоретико-філософським обрамленням своїх спостережень. Понад те (ще один гріх!), не маю певності, що в прикладних студіях є місце для рефлексій такого роду. Сказане, звісно, не стосується «простих» світоглядних аксіом, бо ж коли історик, описуючи війну, не тлумачитиме її як Божу кару за порушення заповідей, ми навряд чи припишемо йому усвідомлену теоретичну рефлексію, похідну від матеріалістичної візії світу.

До найпоширеніших (принаймні серед українських істориків, але не тільки) світоглядних настанов такого, сказати б, не усвідомлюваного на теоретичному рівні типу я відношу, серед іншого, і сформульовану в добу Просвітництва й розвинуту позитивістською історіографією XIX ст. віру в можливість здобути «об'єктивне» (матеріалістичне — за взірцем *science*) знання про минуле. Міхаіл Кром, ловлячи мене на слові у моїй буцімто «невтомній боротьбі з позитивізмом» (с. 360), гадаю, дещо плутає суто методичну вимогу писати історію за джерелами (а за чим же ще — за власними сновидіннями?!) зі стратегією організації джерел у когерентній оповіді з метою такого чи інакшого «пояснення» історії. Тим часом моя «боротьба» не стосується технік отримання історичного знання. Вони сьогодні, як і в добу барокових ерудитів, антикварів XVIII ст., позитивістів XIX ст., неопозитивістів чи будь-кого ще, за великим рахунком уторовані – від джерел до вплетення цих джерел у наш опис. З цієї перспективи мало важить, як ми будемо тлумачити джерело: чи як свідчення того, що «відбулося насправді»; чи як оживлений уявою історика, за висловом Кроче, «труп без душі»; чи як сконструйовану/віднайдену істориком реальність; чи як суто лінгвістичний феномен; чи, за Вжосеком, як «роль у виставі, зрежисованій істориком». Важить інше – на яку «мапу цілості» історик примістить знайдене/винайдене ним джерело та яка «історія» з цього вийде – об'єктивістська («правдива») чи сповнена коливань і сумнівів та, для порятунку власного реноме, розбавлена дещицею іронії. На мою користь, вочевидь, може послужити й процитований у рецензії Міхаіла Крома Поль Вейн (с. 361), який, суголосно з вірою французьких істориків зразка кінця 60—початку 70-х рр. XX ст. (цитується його праця 1971 р.) у рятівні потенції змодельованої істориком «структури», закликав бачити в ній засіб боротьби з оптикою, що її нав'язують джерела, водночас не беручи до уваги, що конфігурація сконструйованої самим істориком структури якраз і є пасткою, яку йому розставили ті-таки джерела.

Охоче повторю слідом за Міхаілом Кромом, що «в найближчій перспективі ми навряд чи зможемо звільнитися від спадку позитивізму» (с. 362), — але із застереженням, що відношу це лише до елементарної сумлінності в розшукові та критичному опрацюванні джерел. Натомість коли йтиметься про те, на якій «мапі цілості» ми примістимо знайдені джерела (на що передовсім і спрямоване моє «поборювання

позитивізму»), то мені важко до кінця поділяти оптимізм мого шановного рецензента стосовно «раціональних» перспектив історичного знання.

Утім, сумніви сумнівами, а фаховий обов'язок університетського викладача — навчити «раціонального» методу формулювання й доведення гіпотез. У такому навчанні, як переконує і практика, і викладацький досвід, не місце ні деструктивним рефлексіям, ні «новаторству», бо перш ніж запроваджувати новації (а вони, як відомо, завжди видаються зухвалими), слід здобути «право на зухвалість», простіше кажучи – оволодіти ремеслом. Тож у цій частині критичних закидів мені важко погодитися з Міхаілом Кромом та Александром Філюшкіним, які вбачають надто різкий контраст між «теоретичною» і «дидактичною» частинами книжки, що спускає читача, за висловом Філюшкіна, «з висот інтелектуального ексклюзиву до студентсько-неофітського практикуму» (с. 369). Адже, як влучно зауважує сам шановний рецензент, «Вступ» можна зарахувати, серед іншого, і до спроб налагодження «діалогу» з «ішими діалогами». То чому тоді серед сторін-перемовників не зарезервувати місце й для студентів, які щойно приглядаються до звичаїв академічного цеху, натомість «мовою цеху» ще не володіють. «Теоретичну» частину праці власне й адресовано їм, аби вони дізналися, які сумніви мучать їхніх майбутніх колеґ та яка нелегка доля чекає на них самих, коли вони отримають «право на новаторство».

Насамкінець — сердечна подяка всім рецензентам за уважне читання та за виловлені в книжці похибки як теоретико-методологічного, так і суто «ляпсусного» характеру: *mea culpa, mea maxima culpa!* Якщо справа дійде до перевидання — ляпсуси, звісно, виправлю, натомість писати доповнення книжки в кількох томах таки не буду. Інша річ, що запропоноване рецензентами обговорення, на мою думку, дуже виразно показало, наскільки гостро назрів час започаткувати в Україні спеціальну серію перекладних видань з філософії та методології історії.